

MARIA RUBERT DE VENTÓS

POLÍGONS SENSE RODALIA

1. Sembla que els polígons només els visiten els seus habitants; els altres els contemplen per fora. Apareixen a l'horitzó com trossos de ciutat que s'entreveuen a distància, des de les avingudes i autopistes de les metròpolis: autèntiques bosses d'habitatges en blocs on els veïns han anat construint una identitat a còpia d'aïllament, reivindicacions urbanes i comissions de festes.

Coneixem la història d'aquests projectes: van ser la resposta oficial i rotunda, o particular i especulativa, a la creixent necessitat d'habitatge per a les masses dels anys del *desarrollismo* i de la immigració massiva a les capitals espanyoles, com va passar en altres països de l'arc mediterrani en aquells mateixos anys. Contra la idea de creixement en taca d'oli, es van idear aquests barris zonificats que posaven un límit al creixement, perquè precisament eren més autònoms i se situaven apartats, com autèntiques ciutats blindades, envoltades de buits, a l'extraradi.

Convé recordar que aquests polígons, construïts ràpidament en les dècades de 1960 i

1970, van facilitar l'accés a l'habitatge en condicions de confort inèdites a la població immigrant. Indirectament, van aconseguir frenar la proliferació de barris d'habitatges sense serveis o la sobresaturació de les trames suburbanes i van facilitar el desmuntatge d'algunes de les ocupacions amb barraques que cobrien falde de turons, com les de Montjuïc, o platges com la del Somorrostro a Barcelona. És potser gràcies al fet que es van planificar polígons que encara queda algun arbre a Collserola i tots els barris de la Barcelona suburbana no es van transformar fins a la saturació.

Tanmateix, en aquell assaig urbanístic va fallar, potser, quelcom fonamental: oblidar que una ciutat és més que una suma ordenada de pedres i que cal una certa proximitat, intensitat i mescla perquè cristal·litzi la cultura urbana. Van oblidar que el paisatge urbà és, precisament, superposició i conflicte entre moltes mans, moltes idees, molts projectes. I és que aquesta barreja i complexitat tenen a veure amb la barreja i complexitat també en la seva gestió o construcció. Hi ha molt d'ordre en

[a dalt]
Els polígons d'habitatge van tendir a oblidar que una ciutat és més que una suma d'edificis

aquestes perifèries, tant que sovint ens submergeix en un desordre i fragmentació, que només han sabut descriure les pel·lícules.

La imatge estereotipada d'aquests polígons construïts de cop és la de barris de blocs en altura i torres, a l'ombra de la ciutat central, d'arquitectura unitària, repetits, allunyats, amb un ordre que de vegades només es percep des de la vista aèria, com a Badia. Llocs on les discontinuïtats espacials de vegades adopten perfils dramàtics: per esquivar barrancs i fractures de la geografia, per apartar-se o evitar proximitats de grans infraestructures. Llocs per on no es passa, perquè no hi ha cap motiu; no cal anar-hi per res, cap activitat general no justifica el fet d'acostar-s'hi. A més, sovint estan ordenats amb patrons viaris que explícitament eviten el pas a través seu, tot creant "àrees ambientals" que expulsen el trànsit de pas. Barris sense enllaç als mitjans de transport i per tant relativament impermeables a la vida de la gran ciutat.

Però la crítica genèrica a aquest paisatge ens porta a un carreró sense sortida. És cert que és difícil entendre la lògica d'aquests barris. Potser sigui encara útil, com per conèixer una ciutat qualsevol, aquella idea antiga de buscar-ne el punt més alt per observar i comprendre la geografia de l'indret, després buscar amb interès el nucli fundacional i a partir d'aquí visitar-la i perdre's pels seus carrers. Però en molts dels barris de blocs actuals els punts elevats són abundants però no n'hi ha cap de singular, han desaparegut els carrers i no hi ha llocs on perdre's. Aquest guió no serveix, i potser per això no entenem què passa.

2. El rostre dels polígons es transforma segons la distància des de la qual observem. Aquella visió generalista es trenca quan mirem més de prop cada cas, quan intentem imaginar estratègies possibles de millora de les seves condicions urbanístiques, quan en travessem els límits. D'una banda, perquè hi ha quelcom més que repetició i no-ciutat en la ciutat de blocs. Un "quelcom més" que té a veure amb l'escala vasta i extensiva dels seus espais, amb la seva llum, amb la força amb què s'han implantat aquells equipaments i serveis que tants anys van trigar a arribar, amb les condicions dignes dels seus habitatges, sovint ben resolts i que no presentaven problemes més importants que els del manteniment regular. D'altra banda, perquè una mirada de prop ens descobreix matisos i singularitats de cadascun d'aquests barris assentats sobre sòl barat i limítrof.

Potser calgui aturar-se i mirar des de les finestres de les cases per discernir-ne la forma urbana, utilitzar-ne els centres sanitaris, la piscina o les escoles per comprendre l'orgull dels qui van ser presents en la lluita per aconseguir-los, aturar-se a les botigues i els bars de les cantonades. Llocs que acumulen vida i que ens permeten fer-nos una idea aproximada de què significa aquell garbuix concret de gent i d'arquitectures.

3. No tots els polígons són iguals. Hi ha, sens dubte, bons i mals projectes, com per a altres formes d'edificació. La seva relació amb la ciutat i amb l'estructura viària comporta una integració i unes situacions molt diferents. En aquest discerniment que percebem en acostar-nos-hi, dues condicions són determinants: les dimensions de l'operació i les condicions de l'entorn. Advertim que són diferents els barris de blocs inserits en centres urbans com a àmbits d'habitatge higiènic emparats per programes de renovació, i els aïllats en els límits del territori urbà. La ciutat de blocs adopta perfils molt diferents en condicions perifèriques o centrals. Alguns no es poden dissoldre en la ciutat i queden enquistats com bosses impermeables i excloses, mentre que d'altres s'han dissolt i apareixen com una excepció d'un continu urbà més ampli.

En altres contextos la situació és encara més evident. És molt diferent la situació actual dels *projects* construïts com a substitució de les illes de cases insalubres (*tenements*) del Lower East Side, als perímetres de Manhattan, durant els anys trenta i quaranta, que la ciutat de blocs construïda a les perifèries de baixa densitat del suburbi en altres districtes de Nova York. L'ordre obert d'aquests barris uniformes de totxo on veiem desaparèixer els carrers i sorgeixen blocs articulats i verd, espanta i depri-meix, potser, com va denunciar J. Jacobs en el seu moment. (*Death and Life in Great American Cities*, 1961). Però alhora aquests barris per a la classe mitjana contribueixen a mantenir una certa barreja social i a evitar la "gentrification" d'un important paquet de sòl central al cor de Manhattan. Peter Cooper, Peter Stuyvesant o Red Hook garanteixen que, en una de les millors zones de la ciutat, convisquin encara grups de ciutadans amb lloguers controlats. Adaptar el discurs de Jacobs a l'actualitat significaria potser defensar, per diversos motius –incloent-hi els contraris–, aquests *projects* que van substituir els habitatges en illes de cases.

En el cas francès, la dimensió dels programes de les *banlieues* de les grans ciutats va ser enorme, es van construir autèntiques ciutats senceres. L'experimentació arquitectònica als *grand ensemble* va ser també molt més agosarada: hi va haver prefabricació però també nou ordre d'usos, assajos de circulacions desdoblades, de localització de les botigues i els serveis a una cota diferent de la del carrer. N'hi ha prou de llegir Claude Izzo per fer-se una idea de la vida en un *grand ensemble* de Marsella, o de visitar els serveis a cota principal de Toulouse-Le Mirail (un dels projectes de ciutat nova amb patró d'hexàgon més interessants), per entendre els esforços i programes que ha calgut dur a terme per afrontar tant aïllament urbanístic i social. Una ciutat que acumula immigració, sense propietaris, de la qual fugen els qui ascendeixen socialment. (Avui d'actualitat per l'erupció de violència que sorgeix d'aquests barris perifèrics i que col·loca aquestes enormes ciutats dormitori al centre del debat social a França.)

4. A Barcelona la construcció massiva d'habitatge públic, o de promoció privada però destinat a resoldre el dèficit d'habitatge per a les classes treballadores, té un punt d'inflexió a partir del Pla d'Estabilització de 1957 i el Pla d'Urgència Social de 1958. La construcció d'una xarxa arterial d'infraestructures (pla 1963) és l'element que propicia i permet el salt d'escala de les operacions, amb dimensions que augmenten progressivament i situades més lluny del centre, on els preus del sòl són més baixos. Són gairebé un miler d'hectàrees les que dibuixen, en la dècada 1960-1970, la Barcelona metropolitana. Dels 260.000 habitatges que es construeixen en aquest període, substituint solars ja edificats, transformant tipus d'edificacions, ocupant solars dedicats a indústries o equipaments, hipersaturant trames suburbanas, gairebé 80.000

corresponen als polígons (el 30%). Són habitatges en blocs que absorbeixen una població aproximada de 300.000 a 400.000 habitants. (R. PLUNZ, «Housing in New York», *UR*, núm 3, Laboratori d'Urbanisme ETSAB).

La nova ciutat de blocs i torres es construeix com a alternativa al creixement interior o en taca d'oli que havia anat absorbint la demanda creixent. Es tracta d'una aposta per un urbanisme que cerca el reequilibri i l'escalatge en l'organització urbana, a partir de la creació de "comunitats cèl·lula", capaces d'articular la ciutat i el territori. Els nous barris, relativament autosuficients, assagen un nou ordre basat en la idea de "nucli" i l'aspiració d'una nova "harmonia orgànica" del territori, que el creixement per addició havia trencat. Els límits de les operacions són bàsics no tan sols perquè emmarquen la cèl·lula, sinó perquè també al·ludeixen a la seva dimensió i possibilitat d'integració; un principi, per tant, alternatiu i contrari al creixement urbà en continuïtat i a la seva expressió urbana més contundent: els eixamples del segle XIX. S'hi incorpora la zonificació, però sobretot es fa èmfasi en la segregació del trànsit i en el paper del verd (no urbanitzable) com a garantia de discontinuïtat. I això és el que va passar: es van crear autèntics barris tancats, on la forma urbana garanteix la creació de microespais i on el verd, com en els projectes del pla d'Abercrombie per a Londres, o la circulació perimetral garanteixen la contenció i la no-proliferaçió del model.

Alguns polígons (pocs) van tenir la sort d'encaixar en un bon projecte en enquadraments urbans que van contribuir de manera decisiva a donar escala i dimensió a la metròpolis (Bellvitge o Sud-oest del Besòs, recolzats a la Gran Via); d'altres van ser assajos més experimentals de nous tipus en condicions de densitat (Estrelles Altes, prop de la plaça Cerdà, o Montbau a la Vall d'Hebron). Però la majoria dels habitatges en blocs no va tenir tanta sort. Molts polígons es van situar en els llocs sense destí de la ciutat: al costat de les grans infraestructures però paradoxalment sense enllaços amb elles; precintats per cinturons viaris o fractures geogràfiques. Precaris i maleïts per la seva proximitat a usos perillosos o tòxics. Ubicats sobre topografies que no admeten continuïtats de l'espai vacant. No és casualitat que a molts d'aquests barris encara s'hi accedeixi des de passos, túnels o enllaços únics i difícils.

5. Avui aquests llocs se'ns mostren com a peces indigestes en una cultura que prima la restauració o la innovació extrema (també de blocs) a parts iguals. Als polígons la recepta per solu-

El general Franco i l'alcalde Porcioles, davant d'una maqueta del barri de la Mina

cionar els dèficits ha estat aplicar la dosi d'urbanització que va donar bons resultats a la ciutat central. Però hi ha situacions que s'hi resisteixen perquè el problema urbanístic és més profund. En aquests casos se succeeixen innumerables estudis i idees.

Badia o la Mina, polígons extrems de la regió de Barcelona, són paradigmàtics en aquest sentit. Se situen en un límit administratiu, a l'extrem de l'àrea metropolitana o al límit del terme municipal, prop de grans infraestructures però sense enllaços, en situació de "fi del món" geogràfica i administrativa. Són barris prefabricats d'habitatges dignes, per a grups socials homogenis. Àrees impermeables, perquè no tenen entorn. En la relació dels edificis amb el sòl han desaparegut els espais intermedis entre el bloc i els buits. Són barris tancats, empaquetats per les trames viàries exteriors i esquarterats per les vies internes.

Conec més de prop aquests polígons, perquè he treballat en plans i projectes que van intentar imaginar-hi millores. Són esforços que aspiren a aconseguir aquella barreja d'usos i de gent que semblen oferir paisatges millors. Les propostes cerquen alternatives a aquesta situació a partir de dues consideracions:

a. Els buits són llocs d'oportunitat, no tan sols perquè necessiten urbanització, sinó perquè poden permetre implantar nous espais per a usos futurs. És possible i necessari un projecte que insereixi més complexitat. Es pot rebaixar la jerarquia, desbaratar la classificació estricta, ocupar més sòl per a més usos i reintroduir activitats productives; és a dir,

descompondre la categoria única de sòl públic que permeti oferir menys espai vacant i més varietat en els espais col·lectius.

b. En la construcció dels voltants d'aquests fragments de ciutat rau la possibilitat de trencar el seu aïllament. Es tracta de connectar aquests barris a la ciutat, de manera múltiple i no umbilical, inserint carrers i inventant nous vincles. Perquè les condicions dels entorns són determinants per introduir canvis interiors, per desfer situacions de cul-de-sac, per obrir aquests polígons a la ciutat i desmuntar el precinte fundacional; en definitiva, per contaminar el polígon del seu entorn. Per evitar aquell efecte de *depaysement* que produeixen alguns barris de blocs. Una ciutat viva necessita poder créixer, no es pot concebre com un lloc congelat en el temps.

La situació del barri de la Mina el 1998 era, després de múltiples plans de rehabilitació i estudis per avaluar possibles estratègies, la de sempre. Va ser l'últim polígon de l'àrea metropolitana, el més conflictiu i aïllat, construït als terrenys limítrofs de Sant Adrià, sobre la reserva de sòl que Cerdà preveia per al futur "Bosc urbà" a la vora del Besòs. En el marc d'una proposta més general per a tot l'àmbit (J. PALLERISA, M. RUBERT, «Barri Llull-Teulat i Propostes per Fòrum 1998» *Barcelona Regional*, Ajuntament de Barcelona-Ajuntament de Sant Adrià de Besòs), semblava que era possible capgirar aquesta situació a través d'algunes intervencions urbanístiques combinades: d'una banda, enllaçar la Mina amb la ciutat, amb més carrers en sentit transversal, i amb el mar (saltant el cin-

Maria Rubert de Ventós,
Badia, en el extrarradio,
2005. Guaix sobre
transfer damunt fusta.
33,5 x 75, 5 cm (díptic)

turó) a través d'un nou carrer amb serveis i comerç; i d'altra banda, imaginar-ne el creixement. Els terrenys entre la Mina i el Fòrum

s'oferien com una oportunitat per organitzar un nou barri d'illes de cases i carrers, transferint l'edificabilitat que el Pla General tenia prevista davant del riu: un barri d'illes de mida reduïda que permetria créixer a la Mina i en rebentaria el precinte. Aquesta aposta tenia a més un corol·lari: feia possible el somni d'un parc fluvial continu al Besòs, una vella aspiració delmada sistemàticament al llarg de cent anys de planejaments parcials i particulars. Els habitatges en illes petites (54 x 54 m), però amb una edificació que dialogava amb els blocs dels barris perimetrals, van ser objecte d'un

Als anys 1970, la construcció de polígons d'habitatge va permetre eradicar el barraquisme

concurso. Tanmateix, amb les pressions pel Fòrum i la nostra inquietud, el tema va canviar de mans i aquest barri, de gairebé 30 illes de cases, va derivar en un gran edifici únic, trencat, que serà una ciutat universitària, i donarà suport a un conglomerat d'empreses.

A diferència dels polígons construïts en àmbits pròxims a la ciutat central, i que per tant participen de les seves infraestructures, Badia sorgeix com una autèntica *New Town* a l'horitzó del Vallès. És l'últim polígon que va construir l'administració de l'Estat a la regió de Barcelona, en una operació de col·laboració entre l'Institut Nacional de la Vivienda (INV), creat el 1939, com a promotor planificador, i l'Obra Sindical del Hogar (OSH) com a constructor. Un polígon exemplar per la forma que adopta l'estructura dels seus carrers (el mapa d'Espanya) i per la seva aspiració: convertir-se un dia en ciutat.

Es tracta d'una operació sobre 0,9 km² que té actualment uns 15.000 habitants, distribuïts en edificis de 5 i 16 plantes. Tots els habitatges són de protecció oficial i els preus estan regulats per l'empresa pública Adigsa, encarregada del manteniment. La construcció d'equipaments a partir de la dècada de 1980 ha centrat part de les reivindicacions veïnals.

Tal com cita la memòria del projecte, es projecta «un conjunt harmònic d'habitatges i espais lliures, xarxes de serveis i equipament social, per a una nova població tan nombrosa

com la d'algunes capitals espanyoles». Es tracta d'un assentament ubicat en un territori incòmode, pròxim als serveis metropolitans emergents, com el futur Centre Direccional, i contigu als principals eixos viaris de Catalunya. Situat a mig camí de Cerdanyola però inaccessible, contigu a barris de ciutat jardí del petit municipi de Barberà. Lluny de Sabadell, amb l'aeròdrom interposat, pròxim a la Universitat Autònoma però a l'altra banda d'una autopista i un barranc que els separen. L'accés al polígon es fa per la carretera de l'aeroport de Sabadell (C-58) o bé per un carrer que el connecta amb la zona de ciutat jardí de Barberà del Vallès a la qual s'accedeix des de la N-150, accessible al seu torn per la sortida de Barberà de la C-58 i l'AP-7.

La iniciativa comença el 1960 quan l'INV encarrega a la Gerència d'Urbanisme la preparació del sòl. El pla parcial del polígon el projecta J. Baldrich, amb L. Gelpi. El 1970 es convoca el concurs per a 4.156 habitatges de protecció oficial, locals comercials i urbanització de les vies bàsiques. L'empresa adjudicatària és Cubiertas y Tejados. Després de retards en la tramitació, els habitatges es construeixen en 20 mesos: l'abril de 1973 ja estan acabats. Durant més de dos anys els habitatges no s'ocupen. Una inversió de 2.500 milions queda congelada. El 14 de juliol de 1975, sota la presidència del príncep Juan Carlos, s'atorguen els títols de propietat dels habitatges. El ministre d'Habitatge Rodríguez de Miguel (anterior ministre d'Interior) justifica el retard i precisa en la inauguració: «resistimos la tentación de adjudicaciones fragmentarias hasta conseguir que estas residencias privadas tuvieran el complemento de aquellos equipos o servicios que se requieren en cualquier comunidad» (*sic*).

El projecte assaja la barreja d'edificis i la combinatòria d'espais. La crítica a la seriació del bloc paral·lel havia propiciat l'assaig de noves formes d'agrupació. Es tractava de garantir espais buits no monòtons ni repetits. Més important que rebre sol de forma regular o la ventilació creuada era garantir la varietat espacial, i per a això s'assagen solucions amb blocs articulats i es multipliquen els tipus (i les alçades) per fomentar més complexitat formal i més barreja social (*sic*).

El conjunt d'habitatges prefabricats s'organitza a partir de dos tipus i les seves variants: l'agrupació de blocs lineals i en H per als edificis més alts (15 plantes) i els hexàgons formats per agrupacions de blocs de tres ales (4 plantes) per als edificis baixos que formen

espais interiors, suposadament d'ús comunitari. El precedent del barri Pegaso de Madrid havia assajat ja aquesta combinatòria: bloc alt per a les avingudes i engranatge hexagonal com a tapís urbà per als intersticis. L'hexàgon s'utilitzarà àmpliament en aquest període, perquè permet el somni d'agrupar edificis en Y i articular espais pròxims. L'exemple proper més interessant és probablement el Poblado Hifrensa per als empleats de la central nuclear de Vandellòs, que va projectar Antonio Bonet Castellana els anys setanta.

Quan vaig visitar Badia per primera vegada el 1982, la duresa, la solitud i les ombres d'aquells espais buits diversos eren immenses. El parc d'habitatges ofería una foto fixa del que seria el futur d'aquella ciutat. Badia patia un dèficit important d'activitat de serveis i terciària, la qual s'ubicava en plantes baixes de manera aleatòria i precària. La urbanització era inexistente si exceptuem la via anular. Els espais públics eren descampats o terra de ningú; en algun cas, un grup de veïns havia colonitzat alguna cantonada amb flors. Deu anys després de la construcció, la singular entitat local creada *ex novo* per controlar políticament el barri, la Mancomunitat Inter municipal Barberà-Cerdanyola, mostrava els primers signes d'esgotament. Perquè, malgrat que s'iniciava la construcció d'equipaments i la urbanització d'algun carrer, i el conjunt de blocs es mantenia dempeus, apareixien els primers símptomes de degradació als habitatges i la pressió veïnal per transformar les infinites esplanades de terra en serveis, places i jardins.

Quan ens vam presentar al concurs d'idees per al Pla Especial la situació urbanística estava congelada. La proposta imaginava que aquella foto fixa podia canviar, complicar-se. De manera general, es tractava d'enllaçar Badia amb la xarxa viària i ferroviària del Vallès, a través d'un nou eix que saltés l'autopista i el riu, en direcció a un altre àmbit precintat, la Universitat Autònoma. L'estratègia sobre el sòl assajava de superposar una classificació que inventés nous espais d'ús comunitari, i establia una nova categoria de sòl semiprivat o comunitari de protecció i control de les plantes baixes. Es tractava d'assignar sòl per a una nova localització comercial que augmentés l'activitat. Inventar, en definitiva, solucions diferents per a aquell angle crític dels barris de blocs que és l'acord del bloc amb el sòl, l'espai que percep el passejant, és a dir el comprès entre la cota 0 i la +6 metres. Perquè en molts barris de blocs els usos de les plantes

baixes sense botigues, amb les reixes de protecció, i la vasta i infinita superfície de sòl públic que cobreix tots els racons, impossible de cuidar, ofereixen la imatge més radical del barri, potser la menys atractiva. Finalment, imaginàvem que Badia podia créixer en els terrenys que quedaven prop de l'aeròdrom i, com la Mina, tenir una perifèria pròpia que pogués afegir diversitat i varietat en els espais, en els usos... progressivament.

Postdata

El paisatge d'aquests barris i ciutats és avui el paisatge quotidià de milers de ciutadans. I si hi ha múltiples formes d'aproximar-se a una ciutat, d'intentar copsar-ne en un temps limitat l'esperit i l'encís, d'intentar submergir-nos en aquests llocs dels quals no sabem gairebé res, que només coneixem per plànols, estadístiques, fotografies i articles, també és possible submergir-se en els polígons. Són llocs dels quals no hi ha quadres pintorescos, perquè ningú no els ha pintat. Als menjadors de les cases, on viuen milers de ciutadans, hi penjen quadres d'altres paisatges –marines o pobles rurals, pòsters de la ciutat sòlida central o dels seus edificis emblemàtics– però mai dibuixos o fotografies de barris de blocs. És per això que té interès recollir les imatges i els documents de Badia que proposa l'Arxiu FX. Aquests documents poden contribuir a evocar una faceta particular, subjectiva, inèdita, d'una realitat que molts només coneixen per fora. Una feina que ens acostava a conèixer intimitats d'aquests barris, a obrir l'imaginari d'aquests llocs i a prendre partit, potser o també, per aquesta ciutat de la indiferència. ■

Un grup de nois joves a Badia, un paisatge del qual tenim poques imatges

Maria Rubert de Ventós és arquitecta, professora d'urbanisme a l'ETSAB-UPC.